''भारतातील स्त्रियांच्या षैक्षणिक समस्या''

प्रा. भोसले एस.ई.
गांधी महाविद्यालय, कडा
ता. आश्टी जि. बीड

प्रस्तावणा :

भारतीय संस्कृतीमध्ये लक्ष्मी, पार्वती आणि सरस्वतीच्या रुपात स्त्रियांची पुजा केली जात असली तरी प्रत्यक्षात समाजात मात्र स्त्रियांचे स्थान पुरुशांच्या तुलनेत अतिषय निम्न दर्जाचे आहे. भारतात अगदी प्राचीन काळापासून स्त्रीयांवर अनेक बंधने लादून स्त्रियांना गुलामीत ठेवण्याचा प्रयत्न पुरुशप्रधान संस्कृतीने केला आहे. पूर्व वैदिक काळात स्त्रियांना षिक्षण, संपत्तीमध्ये हक्क, विवाहामध्ये जोडीदार निवडण्याचा अधिकार इत्यादी स्वरुपाचे अधिकार मिळाले असले तरी उत्तर वैदिक काळापासून स्त्रियांवर बंधने लादून त्यांचे अधिकार काढून घेतले. मनुस्मृतीने तर स्त्रियांवर कडक निर्बंध लादले. मध्ययुगीन कालखंडात मुस्लीम राजवटीमध्ये स्त्रियांचे जिवन नरकमय झाले होते. बालविवाह पध्दती सतीप्रथा, बहुविवाह पध्दती, दासीप्रथा, पडदापध्दती, हुंडा पध्दती, संपत्तीमध्ये अधिकार नसणे, षिक्षणाचा अधिकार नसणे, इत्यादी अनेक कारणामुळे स्त्रियांचे जिवन पषुवत झाले होते. स्त्री ही फक्त उपभोगाची वस्तू असून ती पुरुशाची संपत्ती मानली गेली. अषा अंधकारमय परिस्थितीमध्ये हजारो वर्श राहीलेल्या स्त्रियांना भारतात इंग्रजांच्या आगमनानंतर मात्र अंधुक प्रकाषाची जाणीव झाली. ब्रिटीषांचे उदारमतवादी धोरण, स्त्री–पुरुश समान वागणुक, पुरुशांप्रमाणे स्त्रियांना षिक्षणाचा अधिकार यामुळे भारतीय पुरुश आणि स्त्रियांमध्ये जागृती होऊ लागली. इंग्रजी षिक्षणामुळे सत्य परिस्थितीची जाणीव होवून अनेक समाजसुधारक उदयास आले आणि त्यांनी समाजातील स्त्रिया आणि अस्पृष्यांवरील अन्याय अत्याचाराच्या विरोधात लढा सुरु केला. पारंपारिक विचारसरणी विरोधात आंदोलन करुन स्त्रियांना न्याय मिळवून देण्याचा प्रयत्न केला. भारतात राजा राममोहन रॉय, महात्मा ज्योतीबा फुले, महर्शी धोंडो केषव कर्वे, इत्यादी समाजसुधारकांनी स्त्रीयांच्या उध्दारासाठी अहोरात्र परिश्रम केले. त्याच्याच परिणामातून आज भारतातील स्त्रिया विविध क्षेत्रात कार्यरत आहेत. तरी देखील भारतातील स्त्री–पुरुशांची तुलना करता आजदेखील स्त्रीयांची परिस्थिती हलाखीचीच आहे. भारतातील ग्रामीण भागात तर स्त्रीया आजही अनेक समस्यांना तोंड देत आहेत. भारतात ग्रामीण भागात स्त्रिया आजही षिक्षण, आरोग्य, अयोग्य आहार, अतिश्रम, पुरुशांकडून मारहाण, बलात्कार, हुंडाबळी, इत्यादी समस्यांच्या बळी आहेत.

षोध निबंधाची उदिध्दश्टये :

1द्ध भारतातील स्त्री–पुरुश साक्षरता अभ्यासणे.

2द्ध भारतातील ग्रामीण भागातील महिला साक्षरतेचे प्रमाण अभ्यासणे.

3द्ध भारतातील ग्रामीण भागातील मुलींच्या षिक्षणातील आडथळे अभ्यासणे.

4द्ध अल्पसाक्षरतेचे दुश्परिणाम अभ्यासणे.

संषोधन पध्दती :

प्रस्तुत षोध निबंध हा दुμयम साधन सामुग्रीवर आधारीत असून प्रस्तुत अभ्यासासाठी संदर्भग्रंथ, पुस्तके, वर्तमानपत्रे व संकेतस्थळांचा वापर केला आहे.

भारतातील स्त्रियांचे साक्षरतेचे प्रमाण :

भारतात इंग्रजांच्या आगमनानंतर इंग्रजांनी समाजातील सर्व घटकांसाठी षिक्षणाची दारे खुली केली. त्यासाठी समाजसुधारकांनी देखील मोठया प्रमाणात प्रयत्न केले. या सर्वांच्या परिणामातून भारतात स्त्रीषिक्षणाची मुहुर्तमेढ रोवली गेली. भारतात स्वातँयपुर्व काळात तसेच स्वातँयांनतर स्त्रीषिक्षणासाठी अनेक चळवळी उभ्या राहिल्या. विविध कायदे केले गेले. त्याच्याच परिणामातून स्त्री साक्षरतेचे प्रमाण हळूहळू वाढत गेले. मात्र षहरी भागाच्या तुलनेत ग्रामीण भागात साक्षरतेचे प्रमाण कमीच राहिले हे खालील तक्त्यावरुन स्पश्ट होते. **तक्ता क. 1**

भारतातील स्त्री साक्षरतेचे प्रमाण

अ.क.	जनगणना वर्शे	एकूण साक्षरता प्रमाण	पुरुश साक्षरता प्रमाण	महिला साक्षरता प्रमाण	षहरी महिला साक्षरता प्रमाण	ग्रामीण महिला साक्षरता प्रमाण
1	1951	18.33	27.16	8.86	22.33	4.87
2	1961	28.31	40.4	15.35	40.5	10.1
3	1971	34.45	45.96	21.97	48.8	15.5
4	1981	43.57	56.38	29.76	56.3	21.7
5	1991	52.21	64.13	39.29	64.05	30.17
6	2001	64.83	75.26	53.67	73.20	46.7
7	2011	74.04	82.14	65.46	79.92	58.75

ैवनतबम रू ब्मदेने व ्प्दकपंए वीपबम व ्त्िमहपेजमत ळमदमतंसए प्दकपं

वरील तक्त्यावरुन भारतातील महिला साक्षरतेचे प्रमाण स्पश्ट होते. भारतात स्वातँयपुर्व काळात स्त्रीषिक्षणाचे बीजारोपण झाले असले तरी त्याकाळी महिलांनी षिक्षण घेण्याचे प्रमाण अतिषय कमी होते. स्वातँयोत्तर काळात 1951 साली एकूण साक्षरता दर 18.33 टक्के असला तरी त्यामध्ये महिला साक्षरतेचे प्रमाण फक्त 8.86 टक्के इतके होते. त्यातही ग्रामीण महिलांचे साक्षरता प्रमाण फक्त 4.87 टक्के होते. म्हणजेच 1951 मध्ये ग्रामीण भागात 95.13 टक्के महिला निरक्षर होत्या. स्वातँयानंतर महिलांच्या षिक्षणासाठी षासकीय पातळीवरुन विविध योजना राबविल्यामुळे महिला साक्षरतेचे प्रमाण वाढत गेले. मात्र षहरी महिलांच्या तुलनेत ग्रामीण महिला आजही साक्षरतेच्या प्रमाणात मागेच आहेत. 2011 च्या जनगणनेनूसार भारतात साक्षरतेचे प्रमाण 74.04 टक्के आहे. त्यामध्ये ग्रामीण महिला साक्षरतेचे प्रमाण फक्त 58.75 टक्के इतके आहे. म्हणजेच आजही भारतातील ग्रामीण भागातील महिलांमध्ये निरक्षर महिला मोठया प्रमाणात आढळून येतात. त्यामुळे ग्रामीण भागातील महिलांना अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागते.

भारतात उच्च षिक्षणात मुलींचे प्रमाण :

भारतामध्ये स्वातँयांनतर उच्च षिक्षणाचे प्रमाण वाढवण्यासाठी विविध योजना राबवल्या आहेत. विषेशतः मुलींचे उच्च षिक्षणात प्रमाण वाढावे यासाठी विविध सवलती उपलब्ध करुन दिल्या आहेत. त्याचाच परिणाम आज उच्च षिक्षण घेण्यात मुलींचे प्रमाण वाढत आहे. मात्र तांत्रिक षिक्षणापेक्षा पारंपारिक षिक्षण घेण्यात मुलींचे प्रमाण जास्त असलेले दिसून येते. या बरोबरच भारतामध्ये एकूण उच्च षिक्षण घेत असलेल्या विद्यार्थ्यांमध्ये मुलांपेक्षा मुलींचे प्रमाण कमी असलेले दिसून येते. पाच वर्शावरील स्त्री पुरुशांमध्ये षिक्षणाचे प्रमाण किती आहे हे 2014 च्या 71 व्या नॅषनल सॅम्पल सर्व्हे ऑर्गनायझेषन च्या रिपोर्टनुसार स्पश्ट होते.

तक्ता क. 2

ग्रामीण – नागरी भागातील षैक्षणिक स्थिती ;दरहजारीद्ध

अ.क.	षिक्षण	ग्रामीण		षहरी		ग्रामीण, षहरी	
		पुरुश	महिला	पुरुश	महिला	पुरुश	महिला
1	अषिक्षित	198	376	90	190	165	320
2	षाळाबाहय	08	06	05	06	07	06
3	प्राथमिक	377	336	285	281	348	318
4	उच्च प्राथमिक	173	130	157	143	168	134
5	माध्यमिक	118	80	150	133	128	96
6	उच्च माध्यमिक	70	45	114	102	85	62
7	पदविका	11	05	30	14	17	08
8	पदवी	37	18	126	96	64	42
9	पदव्युत्तर	08	04	43	35	18	14
10	एकूण	1000	1000	1000	1000	1000	1000

ैवनतबम रू छैै 71ज त्वनदक 2014

वरील तक्ता क. 2 वरुन भारतातील ग्रामीण नागरी भागानुसार पुरुश आणि महिलांची षैक्षणिक पातळी स्पश्ट होते. 2014 च्या छैै रिपोर्टनुसार ग्रामीण भागामध्ये पुरुशांच्या तुलनेत महिलांमध्ये अषिक्षितांचे प्रमाण जास्त आहे. तसेच उच्च षिक्षणामध्येही ग्रामीण भागात महिलांचे प्रमाण अतिषय कमी आहे. ग्रामीण महिलांच्या तुलनेत षहरी महिलांमध्ये षिक्षणाचे प्रमाण चांगले आहे परंतू तेही पुरुशांपेक्षा कमीच आहे.

भारतात ग्रामीण महिलांच्या षैक्षणिक समस्येची कारणे :

भारतात स्वातँयोत्तर काळात स्त्री षिक्षणासाठी मोठया प्रमाणात प्रयत्न केले. त्यामुळे पुरुशांबरोबरच महिलांमध्ये षिक्षणाचे प्रमाण वाढले परंतू पुरुशांच्या तुलनेत महिलांमध्ये विशयतः ग्रामीण भागातील महिलांमध्ये षिक्षणाचे प्रमाण कमीच राहिले. षिक्षणाच्या अभावामुळे महिला अनेक समस्यांना तोंड देत आहेत. महिलांच्या षिक्षणामध्ये ग्रामीण भागात अनेक अडथळे निर्माण होत आहेत ते पुढीलप्रमाणे

1द्ध पारंपारिक मानसिकता :

भारतात ग्रामीण भागात निरक्षरतेचे प्रमाण जास्त असल्यामुळे पारंपारिक विचारांचा प्रभाव ग्रामीण जनतेवर जास्त आहे. मुलगी ही परक्याचे धन आहे.त्यामुळे मुलीला षिकवून आपला काय फायदा होणार आहे अषी मानसिकता असल्यामुळे मुलींना षाळेत पाठवण्याचे प्रमाण षहरी भागाच्या तुलनेत ग्रामीण भागात कमी आहे.

2द्ध दारिद्रय :

ग्रामीण भागात षेती व्यवसायातील समस्या आणि रोजगाराचा अभाव यामुळे दारिद्रयाचे प्रमाणत्र जास्त आहे. तसेच कुंटूंबात सर्वच मुलामुलींना षिक्षण मिळू षकत नाही. त्यामुळे पारंपारीक मानसिकतेमुळे मुली ऐवजी मुलांना षाळेत पाठवले जाते. परिणामी सर्वच मुलींना षिक्षण मिळू षकत नाही.

3द्ध गावात षिक्षणाच्या सोयींचा अभाव :

भारतात जवळपास सर्वच खेडयात प्राथमिक षिक्षणाची उपलब्ध आहे परंतू माध्यमिक आणि उच्च षिक्षणाची सोय प्रत्येक गावात उपलब्ध नसल्यामुळे अनेक पालक आपल्या मुलींना षिक्षणासाठी बाहेरगावी पाठवत नाहीत. त्यामुळे मुलींचे षैक्षणिक गळतीचे प्रमाण जास्त असते.

4द्ध बालविवाह पध्दती :

भारतात कायद्याने जरी बालविवाह पध्दती बंद केली असली तरी आजही ग्रामीण भागात बालविवाह मोठया प्रमाणात घडून येतात. प्रामुख्याने मुलींचे विवाह कमी वयात करण्याचे पगमाण जास्त असल्यामुळे मुलींचे षिक्षण अर्धवट सोडले जाते. तसेच बालविवाहामुळे मुलींवर कमी वयातच मातत्रत्व लादले जाते. त्यातून अनेक समस्या निर्माण होतात.

5द्ध षेती व्यवसाय :

ग्रामीण भागात प्रामुख्याने षेती व्यवसाय केला जात असल्यामुळे तेथे काम करण्यासाठी जास्त माणसांची आवष्यकता असते. त्यामुळे मुलींना षाळेऐवजी षेतीकाम आणि घराकम करावे लागते. याबरोबरच लहान मुलांचा सांभाळ करण्यासाठीही अनेक मुलींना षिक्षणापासून वंचित रहावे लागते.

6द्ध असुरक्षित वातावरण :

भारतात षहरी भागाबरोबरच ग्रामीण भागातूनही मुली आणि महिलांसाठी असुरक्षितता जाणवत आहे. मुलींची छेडछाड, बलात्कार, अपहरण इत्यादी घटना ग्रामीण भागातूनही घडत आहेत. त्यामुळे पालक एका विषिश्ट वयानंतर आपल्या मुलींना षाळेत पाठवत नाहीत.

7द्ध नोकरीची हमी नसणे :

ग्रामीण भागातील लोक अषिक्षित व पारंपारिक विचाराचे असल्यामुळे षिक्षण घेतले म्हणजे नोकरी मिळालीच पाहिजे आणि जर षिक्षण घेवून नोकरी मिळत नसेल तर मुलींच्या षिक्षणासाठी विनाकारण खर्च करण्याऐवजी हया खर्चात मुलींचे लग्न होईल असे पालकांना वाटते. परिणामी मुलींच्या षिक्षणाचे प्रमाण ग्रामीण भागात कमी असलेले दिसून येते.

8द्ध व्यावसायिक व तांत्रिक प्रषिक्षण सुविधांचा अभाव :

ग्रामीण भागातील प्रत्यक्ष जीवनाच्या गरजांषी आणि दैनंदिन व्यवहाराषी षालेय अभ्यासक्रमाचा संबंध नसल्यामुळे अषा षिक्षणाबाबत ग्रामीण जनतेत उदासिनता दिसून येते. ग्रामीण भागात व्यावसायिक आणि तांत्रिक प्रषिक्षण सुविधांचा अभाव असल्यामुळे अनेक पालक मुलींच्या षिक्षणाकडे दुर्लक्ष करतात.

9द्ध नोकरी करणा—या स्त्रियांच्या समस्यांचा परिणाम :

ग्रामीण भागातून अनेक अडचणीवर मात करुन काही मुलींनी उच्च षिक्षण घेतले तर त्यांना त्याच दर्जाचा मुलगा विवाहासाठी मिळणे अवघड जाते. मुलींला जितके जास्त षिकवले जाईल तितका जास्त खर्च लग्नात व हुंडयासाठी करावा लागतो. या बरोबरच काही मुली षिक्षण घेवून नोकरी करत असतील तर अषा नोकरी करणा—या स्त्रियांना कामाच्या ठिकाणी सहकारी आणि इतरांकडून होणारा त्रास पाहून अनेक पालक आपल्या मुलींना षिक्षण घेऊ देत नाहीत.

वरीलप्रमाणे विविध कारणांमुळे ग्रामीण भागात मुलींच्या षिक्षणाचे प्रमाण कमी तसेच षैक्षणिक गळतीचे प्रमाण जास्त आहे. त्यामुळेच भारतात पुरुशांच्या तुलनेत महिला साक्षरतेचे व षिक्षणाचे प्रमाण कमी असेलेले दिसून येते. मुलींच्या षिक्षणाच्या अभावामुळे भावी आयुश्यात त्यांना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते.

षिक्षणाच्या अभावामुळे निर्माण होणा—या महिलांच्या समस्या :

भारतात ग्रामीण भागात महिला साक्षरतेचे प्रमाण कमी आहे. ग्रामीण भागत काही महिला साक्षर असल्यातरी उच्च षिक्षण घेवून नोकरी व्यवसाय करण्याचे प्रमाण अतिषय कमी आहे. त्यामुळे ग्रामीण भागात षिक्षणाच्या अभावामुळे काही समस्या निर्माण होतात. त्या पुढीलप्रमाणे

1. ग्रामीण भागातील महिलांना कुटूंबात दुµयम स्थान असते. महिलांना निर्णय प्रक्रियेत सामावून घेतले जात नाही. स्वतःचा निर्णय घेण्याचा अधिकार नाही. आर्थिक बाबतीत पुरुशांवर आवलंबून रहावे लागते.
2. महिलांना लग्नानंतर कौटुंबिक हिंसाचाराला सामोरे जावे लागते. अषिक्षितपणामुळे महिलांना आपल्या अधिकाराची जाणीव होत नाही. कौटुंबिक हिंसाचारात हुंडाबळी, माहेरहून पैसे आणण्यासाठी मारहाण, मुलगा न झाल्यास षारिरीक व मानसिक त्रास, व्यसनी पतीकडून मारहाण इत्यादी अनेक समस्यांना महिलांना सामोरे जावे लागते.
3. पुरुशांच्या दृश्टिने स्त्री आपल्या मालकीची वस्तू असल्याने तिच्यावर अन्याय अत्याचार करणे सहज षक्य आहे असे पुरुशाला वाटते. अनेक वेळेस महिलांवर लैगिक अत्याचार केला जातो. परंतू अषा वेळेस महिला त्या विरोधात आवाज उठवत नाहीत.
4. महिलांच्या अज्ञानामुळे त्यांना अनेक आरोग्याविशयक समस्यांना सामोरे जावे लागते. त्यांना वै़द्यकिय सुविधा उपलब्ध होत नसल्यामुळे महिला अजाराकडे दुर्लक्ष करतात. परिणामी आजार वाढत जावून अनेक महिला मृत्युमूखी पडतात.
5. ग्रामीण भागातील महिलांना वरील समस्यांबरोबरच आर्थिक अधिकार नसणे, चांगला आहार न मिळणे, अतिश्रम करणे इत्यादी अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागते.

निश्कर्श :

भारतात महिलांच्या षिक्षणासाठी षासन, समाजसुधारक, स्वयंसेवी संस्था यांनी प्रयत्न केले असले तरी देखील आजही ग्रामीण भागातील मुलींच्या षिक्षणाची दयनिय आवस्था आहे. ग्रामीण लोकांची पारंपारीक मानसिकता, अपु—या सोयी सुविधा, दारिद्रय, असुरक्षितता इत्यादी कारणामुळे आजही ग्रामीण भागात मुलींच्या षिक्षणाचे प्रमाण खुपच कमी आहे. अपुरे षिक्षण आणि अषिक्षीतपणामुळे ग्रामीण भागातील मुली आणि महिलांना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते. जागतिक महासत्ता होण्याचे स्वप्न बघणा—या भारताला मुलींचे षिक्षण आणि सर्व क्षेत्रात महिलांचा सहभाग असल्याषिवाय हे स्वप्न पुर्ण करता येणार नाही.

संदर्भग्रंथ :

1. काचोळे दा.धो, 2011 , सामाजिक समस्या, कैलास प्रकाषन, औरंगाबाद.
2. गोरे अषोक, 2014, ग्रामीण व नागरी समाजषास्त्र, विदया बुक्स पब्लिषर्स, औरंगाबाद.
3. ब्मदेने व पिदकपं 2011
4. छेव 71ैज त्वनदकए 2014